

Hans Renders & Sjoerd van Faassen

Het échte debuut van Antony Kok

Zijne Overtuiging

‘Ik laat hem niet los moeder, ’t zal niet gebeuren!’ zoo sprak de stoere oude tot zijn vrouw. ‘Er gebeure wat gebeurt! Ze krijgen hem niet van mij.’

Maar man, dat geeft je niets, zij nemen hem en wat kunnen wij doen?’ – ‘Vrouw! – kun jij ’t dan toelaten? Wij hebben Bertus en Herman verloren door die vreeselijke tering, toen heb jij óók gehuild en gevloekt, omdat je ze niet kon helpen, toen heb ik mijn vuisten tegen den muur geslagen, omdat ik geen geld had om ze naar een gezonde streek te sturen! In stilte bad en smeekte ik God om mijn jongens te mogen behouden en toch we stonden machteloos. We hebben hunne doode lichamen weg mogen voeren, niets anders! Maar dit, dit *kan* anders, liever mijn eigen lichaam in stukken, dan dat ze mijn laatsten jongen voor den oorlog krijgen.

Mijn levensdoel was kinderen te bezitten, zoo van je zelf. Ze op te laten groeien tot menschen, die nuttig zijn, waar je plezier in kon hebben. Dit is jammer genoeg geheel mislukt, mijn leven, mijn geluk is weg, dat komt nóóit méér. ’t is verwoest! Ze kunnen toch niet van mij vergen, dat ook mijn laatste zoon van ons weg wordt gerukt, neen dat nooit! nooit!’

Met een plons valt de man op de tafel en barst in snikken uit. ‘Vader! wind je niet zoo op, de tijd is nog niet daar dat onze Gerrit weg moet, denk je dat ik ’t ook niet voel, ’t is toch ook mijn kind!’

Beiden staan nu in 't half verlichte kamertje, als een vormlooze gestalte, tegen elkander geleund.... Doodstil is 't nu in de kamer, 't eenige geluid is 't tikken der ouderwetsche klok.

'Vrouw', zegt de man met zachte stem, 'geef jij mij de portretten van onze jongens nog eens'.

'Och vader, doe dat nu niet, je bent er gisterenavond ook zoo naar van geworden.' — 'Ik wil ze zien, ik wil met ze praten, ik wil ze zoenen, toe, vrouw geef ze nu.'

Langzaam loopt de vrouw naar de plaats waar ze de portretten als een dierbaar pand heeft staan, neemt ze weg en brengt ze aan haar man.

'Dag!! jongens.... Nu gaat jullie broer óók bij mij vandaan, hij laat mij achter en ik weet....'

Met een forschen ruk wordt de kamerdeur geopend en Gerrit treedt binnen. 'Goeden avond!' Vader en Moeder. Wat is dat nu weer? Jelui moet niet zoo balloorig zijn, dat geeft toch niets. Kom, Oude, leg die portretten nu weg, je maakt je zelf dood. Zeg, Vader, ik heb 't gelezen hoor, 't staat aangeplakt, ze moeten allemaal opkomen!' 'Ja, Gerrit! Dat heb ik gelezen en dat kan ik niet doorstaan, dat óók jij bij mij vandaan gaat.' 'Hoor eens, Oude, gij moet niet gelooven dat ik bij u vandaan ga, dit leven voor jullie is 't leven van mij waard.' Hij tikt zijn vader op den schouder en zegt met een lachend gezicht: 'Als er mij een komt halen en hij maakt veel drukte, dan slaat Vader een spijker in de balk en Gerrit, zijn zoon, zal dat heer dan ophangen.' 'Jongen! Gerrit, zoo moet je er niet mee spotten,' zegt zijn moeder. 'Moeder, die heele zaak is immers bespottelijk. Maak nu dan ernst. Wat denkt u, dat ik het vergeet? mij in dat soldatenpakje zal laten steken? ook al was u beiden dood, dan nog zou ik weigeren, want ik heb niet 't recht om een ander dood te schieten. Ik heb gevoeld en gezien 't leed dat u geleden hebt toen u de kinderen moest missen. Als ik nu een ander doodschiet, wordt daarom getreurd. Al woont hij ook 100 uren vèr, 't is een mensch, die mint en ook lief zal hebben gelijk wij en nu temeer. De zaak gaat mij niet aan, wat voor belang zal ik er bij hebben of ons land grooter of kleiner wordt of 't een anderen naam of een anderen koning zal krijgen. Zij zullen wel steeds mijn kracht en mijn kennis vragen, en als ik die niet meer bezit, zullen zij mij gewoon aan den kant zetten. Want, Vader, zijn onze vijanden over de grenzen? of zijn ze hier? zij die dagelijks onze winsten opstrijken, die hunne kinderen van ons geld laten leeren, laten genieten om later weer de voetstappen van hun vader te drukken en met nog meer uitgeslapenheid en routine ons uit te persen en te bestelen. Dát zijn onze vijanden en nog méér, ook zij, de priesters, die u steeds dom en tevreden hebben gehouden. 't Was de godsdienst en de schoone praatjes van de kamerleden die u steeds maar beloofden en die gij vertrouwdte en wachtte en zoolang als u wachtte en berustte, gingen zij voort met nieuwe verzinsels en

schoone frases. Wat ziet ge, vette priesters, rijke sluwe politiekers, fabrikanten die millionairs werden en wij waren en zijn de slaven. Nu roepen ze oorlog! ze roepen ons op en zeggen: de vijand bedreigt ons land, en wéér gaan ze. Ik vraag mij af: hoe kan 't nog bestaan?

De eene mensch schiet den ander dood! niet omdat ze het willen, maar omdat ze kracht te kort schieten om tegenstand te bieden, omdat ze zich niet menschaardig genoeg voelen. Gehoorzamen dat is 't oude gebod wat hun als kind reeds voorgehouden wordt door ouders en onderwijzers, later door dominees en priesters en ten slotte zijn ze dan klaar voor 't militarisme. Daar wordt men steeds gekommandeerd. Word je opgeroepen dan nog weet je niet eens waartegen je vechten moet. Zeg Vader, vind je dat ook niet bespottelijk, dat al die duizenden arbeiders gaan? Ze stellen zich aan alsof ze 'n vaderland bezitten in werkelijkheid. Ze hebben er van hoogerhand zooveel over gesproken en geschreven dat de stumperts werkelijk gaan zeggen dat *hun* vaderland in gevaar is. 'Hun vaderland?' 'Gerrit, ik ben blij, dat je zoo spreekt, ik ben trotsch op je. Jij bent een man, dat is voor mij een eer, dat geeft men weer nieuwe kracht en lust.'

'Vader, ik wil wachten wat er van komt, doch ik vind 't menschlijker en edeler om in de gevangenis te zitten dan te schieten op andere menschen, die mij nog nooit iets misdeden, neen daar bezit ik den moed niet voor. Bezat ik den moed om te moorden, dan wist ik wel op wien ik zou loeren.' 'Gerrit' zegt de vrouw, 'jongen, weet toch wat je zegt'. 'Stil moeder, als ik kon moorden, weet u op wien ik dan mijn eersten schot loste? Op dien ouden parasiet, die vader heeft bestolen, beleedigd, die op vader's kracht zijn rijkdom heeft gebouwd. 40 jaren heeft hij vader kunnen uitbuiten. Daarna werd hij op straat gezet als een waardelooze, zonder één cent verdienste. Zulke menschen zijn mijn vijanden, die ik nooit vergeef en ik blijf ze haten.'

'Moeder en Vader! de wereld, zoo zegt men, zoekt altijd naar menschen die niet te koop zijn, menschen die eerlijk zijn, gezond vanaf 't middelpunt tot aan den omtrek, oprecht tot in 't binnenste van hun hart, menschen wier geweten vast staat als de naald die naar 't noorden wijst, menschen die voor recht en waarheid durven opkomen, die nog pochen, noch laf zijn, die noch aarzelen noch terugdeinzen, die moed bezitten zonder er zich op te verheffen. Menschen die niet liegen of zich terugtrekken van hun plichten, die niet te lui zijn om te werken noch, te trotsch om arm te zijn, die willen eten wat zij verdiend hebben en dragen wat zij hebben betaald, die niet bang zijn om met nadruk 'Neen!' te zeggen en zich niet schamen zich te verklaren!'

ANT. KOK.

Antony Kok, Theo van Doesburg, Lena Milius en Maurits Mannheim, Groesbeek, zomer 1915 [RKD – Nederlands instituut voor kunstgeschiedenis]

Toelichting

In augustus 1914 leerde Theo van Doesburg als gemobiliseerd militair in Tilburg Antony Kok (1882-1969) kennen. Van Doesburg was gelegerd op de Regte Heide in Alphen, vlakbij Tilburg. Zijn vriendschap met Kok werd de meest intensieve die Van Doesburg tot aan zijn dood in 1931 onderhield. Naast zijn werk als chef-commies op het treinstation van Tilburg speelde Kok in zijn vrije tijd piano. Kort na zijn kennismaking met Van Doesburg begon hij te experimenteren met klankgedichten, als een van de eersten in Nederland.

Aangenomen werd tot dusverre dat hij in januari 1917 als schrijver debuteerde in het zweverige weekblad *Eenheid* – waaraan ook Van Doesburg frequent meewerkte – met het mystieke gedicht ‘Excelsior’. Twee weken later stond in datzelfde tijdschrift nog zo’n gedicht van Kok en aan het eind van het jaar nam Van Doesburg in het eerste nummer van *De Stijl* het eerste deel van Koks beschouwing ‘Het moderne schildery in het interieur’ op. Hoewel Kok al vanaf 1915 klankgedichten schreef, zag hij het eerste resultaat daarvan pas in druk op 28 november 1917 toen het weekblad *Holland Express* zijn gedicht ‘De Wisselwachter’ opnam. Eerder hadden de redacties van literaire tijdschriften als *De Beweging*, *Het Getij* en *De Nieuwe Stem* geweigerd zijn poëzie te publiceren. *Holland Express* was een algemeen cultureel weekblad dat via zijn hoofdredacteur Bernard Canter nauwe banden had met de Rotterdamse kunstenaarsgroep De Branding. Gezien de stekelige verhouding die er heerste tussen De Branding en *De Stijl* is Koks keuze opmerkelijk. Er volgden nog een paar klankgedichten en artikelen in *De Stijl*, een recensie in de *Nieuwe Tilburgsche Courant*, en Kurt Schwitters nam zijn gedicht ‘Stilte + stem (vers in w)’, dat in 1920 in *De Stijl* had gestaan, een jaar later over in zijn Duitstalige tijdschrift *Merz*.

Na de dood van Van Doesburg in 1931 en de opheffing van *De Stijl* raakte Kok in de vergetelheid. Paul Rodenko haalde hem even uit de schaduw van de literatuurgeschiedenis door in 1954 zijn gedicht ‘Nachtkroeg’ op te nemen in zijn beroemde bloemlezing *Nieuwe griffels schone leien. Een bloemlezing uit de poëzie van de avant-garde*. Daarna bleef het stil, tot begin jaren tachtig. Vanaf die tijd verscheen er werkelijk een hausse aan publicaties over Antony Kok. De aanleiding was Koks honderdste geboortejaar. Kees Verwey bleek veertig (!) schilderijen van Kok gemaakt te hebben. Evert van Straaten schonk ruime aandacht aan Kok in zijn documentaire boek *Theo van Doesburg 1883–1931* (1983), Marco Entrop publiceerde in *Het Oog in ’t Zeil* enkele artikelen over Kok en het Tilburgse duo Rolf Janssen & Jef van Kempen publiceerde eveneens diverse artikelen over Kok en organiseerde in 1985 in Tilburg een aan Kok gewijde tentoonstelling. Dezelfde Van Kempen werkt vanaf die tijd aan de biografie van Kok, die, naar eigen zeggen, in 2015 zal verschijnen, al zal het onder de naam van zijn dochter Hanneke van Kempen zijn.

Voorts publiceerde de Haarlemse onderzoeker W. de Graaf in 1984 een uitgebreid ingeleide editie van de gedichten van Kok en in 1989 verscheen *Kok van De Stijl* van Will Tromp & J.A. Dautzenberg. Na de vele publicaties in

de jaren tachtig bezorgde Alied Ottevanger onder de titel *De Stijl overal absolute leiding* in 2008 de volledige correspondentie tussen Van Doesburg en Kok.

In al deze publicaties wordt royale aandacht besteed aan Koks literaire werk, maar het werkelijke debuut van Kok bleef verborgen. Hier kan nu gemeld worden dat Antony Kok niet in 1917 debuteerde, maar al in oktober 1915, in het anarchistische weekblad *De Vrije Socialist*. Het betreft een kort verhaal van onversneden politieke strekking. Literair gezien niet sterk, maar wel bijzonder interessant. Niet alleen omdat deze publicatie nooit eerder opgemerkt werd, maar vooral omdat het iets verduidelijkt over het politiek engagement van de kring waarin Van Doesburg aan het begin van de Eerste Wereldoorlog verkeerde en waaraan wij in ons artikel over Van Doesburgs jaren in Tilburg elders in dit nummer van *Zacht Lawijd* uitgebreid aandacht besteden.

Vanaf begin 1915 organiseerden gemobiliseerde militairen overal in het land de zogenaamde Mobilisatieclubs. Het waren broeinesten van verzet tegen het militarisme die door F. Domela Nieuwenhuis, de hoofdredacteur van *De Vrije Socialist*, aangemoedigd werden hun stem te laten horen. De legerleiding beschouwde de Tilburgse afdeling als een van de meest subversieve. Dat subversieve was niet overdreven, want de Mobilisatieclubs hadden zich aangesloten bij de Sociaal-Anarchistische Actie, en die zag de Tilburgse afdeling als een waardevol speerpunt in het katholieke zuiden. Dat werd nog eens onderstreept door een bezoek van Domela Nieuwenhuis aan Tilburg op 24 maart 1915. Een paar maanden later braken er rellen uit in Tilburg, waarbij soldaten openlijk de straat op gingen om te protesteren tegen de in hun ogen slechte omstandigheden in het leger.

Het Volksblad, waarvan Theo van Doesburg als gemobiliseerde Landweerman een medewerker was, publiceerde op 2 augustus een heftig protest tegen de 'wantoestanden' in het leger, zgn. door een Landweerman uit Tilburg. Het zeer kritische artikel werd in dezelfde week door Domela Nieuwenhuis ook nog eens afgedrukt in *De Vrije Socialist*. Gezien Van Doesburgs eerdere medewerking aan *Het Volksdagblad* (de krant wijzigde vanaf 1 april de titel in *Het Volksblad*) is het mogelijk dat hij de auteur van dit anonieme protest was.

Zeker is het niet, maar waarschijnlijk is Antony Kok door de optredens van Domela in Tilburg, het engagement van zijn vriend Van Doesburg en zijn eigen literaire ambities geïnspireerd geraakt dit korte, tegen het leger gerichte verhaal te schrijven.

Hoe clichématig ook, het verhaal weerspiegelt zoals gezegd het engagement dat het vriendenclubje rondom Van Doesburg tentoonspreidde. In 1915 werkte Van Doesburg aan een serie gedichten onder de titel 'Soldaten', hierop geïnspireerd schreef Kok in oktober van dat jaar zijn 'Soldatenkwartier', met daarin de regels:

Sergeant. 't Land.
Sergeant. 't Land.
Hoelang. Hoelang.
Zal het nog duren
Dat verdomde
Klooten schuren.

We weten ook dat Kok de pacifistische literatuur van Tolstoj las en door Herman Gorter vertaald werk van Lenin in huis had, maar na deze geëngageerde uitbarsting in *De Vrije Socialist* heeft Kok zich nooit meer met politiek willen bemoeien. In oktober 1919 schreef hij naar aanleiding van een conflict in de gelederen van *De Stijl* een brief aan zijn vrienden waarin hij de vraag stelt of het tijdschrift er in de eerste plaats om de beeldende kunst is of voor de politiek. Bescheiden staat daar dan tussen haakjes achter: 'Mijn persoonlijk gevoel is dat *De Stijl* in de eerste plaats een blad voor beeldende kunst is, want met het essentieele van kunst heeft m.i. communisme, roomsch-katholicisme enz. enz. niets te maken.'

Bij de transcriptie van de tekst zijn enkele kennelijke drukfouten ('moesder', 'knd' en 'trotsch') stilzwijgend verbeterd. Verder zijn dubbele aanhalingstekens vervangen door enkele en is op één plaats een punt achter een zin toegevoegd.